УДК 369.5

Р. В. Пікус,
к. е. н., професор, професор кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1951-148x
А. О. Циганок,
студентка освітньої програми "Фінансові інститути та ризик менеджмент",
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8856-5895

DOI: 10.32702/2306-6814.2023.6.131

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ

R. Pikus,
PhD in Economics, Professor, Professor of the Department of the Insurance,
Banking and Risk-management, Taras Shevchenko National University of Kyiv
A. Tsyhanok,
Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMATION OF PENSION SYSTEM IN DEVELOPED COUNTRIES

В статті узагальнено практики щодо формування систем пенсійного забезпечення в економічно розвинутих країнах з метою визначення ключових напрямів їх реформування на сучасному етапі та в найближчий перспективі. Окреслено основні історичні аспекти формування та розвитку систем пенсійного забезпечення в світі, а також виокремлено фактори, що мали безпосередній вплив на формування систем пенсійного забезпечення. Наведена характеристика загально прийнятого п?ятирівневого підходу до структурування систем пенсійного забезпечення, надано детальну характеристику кожного з п'яти рівнів систем пенсійного забезпечення. В статті окреслено особливості основних пенсійних схем, що використовуються в межах кожного із рівнів систем пенсійного забезпечення, визначено найбільш успішні практики побудови систем пенсійного забезпечення за оцінкою Глобального пенсійного індексу, що складається міжнародною консалтинговою компанією Mercer разом із Інститутом CFA та Центром фінансових досліджень Монаша та оцінює пенсійні системи сорока чотирьох країн світу. Визначено характерні риси найбільш ефективних пенсійних систем, а саме Ісландії, Нідерландів та Данії. У статті окреслено основні напрями реформування систем пенсійного забезпечення, що впроваджуються або планують впроваджуватись в економічно розвинутих країнах, серед яких зокрема наступні: заходи щодо розширення покриття населення накопичувальними індивідуальними пенсійними схемами, підвищення пенсійного віку з огляду на зростання очікуваної тривалості життя населення, запровадження заходів для зменшення гендерного розриву в пенсійному забезпеченні та справедливому пенсійному забезпеченні груп меншин, підвищення фінансової грамотності населення та удосконалення якості управління пенсійними фондами. Визначено ключові ініціативи щодо вдосконалення пенсійної системи України, зокрема заходи, що спрямовані на розширення покриття працездатних громадян індивідуальними накопичувальними планами пенсійного забезпечення. Серед запропонованих ініціатив виділено наступні: запровадження другого рівня пенсійної системи в Україні, активізацію діяльності на українській фондовій біржі, збільшення частки інвестиційного портфеля, який можна інвестувати в цінні папери іноземних емітентів, розширення діяльності на іноземних фондових біржах, впровадження законодавчих вимог щодо регулярного оприлюднення прозорої звітності недержавними пенсійними фондами. Результати дослідження можуть у подальшому бути використані для визначення ключових векторів розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні та решті країн з пенсійними системами, що функціонують недостатньо ефективно та потребують подальшої розробки та впровадження реформ.

The article summarizes practices related to the formation of pension systems in developed countries in order to determine the key reformation areas both at the current stage and in the nearest future. The main historical aspects of the formation and development of pension systems in the world are outlined, in addition to this the factors directly influencing the formation of pension systems are highlighted. The article outlines the main features of the pension schemes commonly used within each of the levels of pension systems, defines the most successful pension systems according to the Global Pension Index developed and assessed by the international consulting company Mercer together with the CFA Institute and the Monash Center for Financial Research which evaluates pension systems of forty four countries of the world. The characteristic of the most effective pension systems, which are Iceland, the Netherlands and Denmark, is provided. The article outlines the main areas of pension system reforming implemented or to be implemented in developed countries, including: expanding the coverage of the population by individual pension schemes, raising the retirement age in view of the increase in life expectancy of population, introducing measures to reduce the gender gap in pension provision and to provide equal pension provision of minority groups, increasing the financial literacy of the population and improving the quality of pensions fund management. Key initiatives for improvements to be implemented in Ukrainian pension system are identified, particularly, those focused on enhancement of coverage of eligible citizens by the individual pension scheme of pension provision. Proposed initiatives include implementation of second tier of pension system in Ukraine, intensification of operations on the Ukrainian stock exchange, enhancement of the share of investment portfolio that can be invested into the securities issued by foreign issuers, expansion of activity on foreign stock exchanges, implementation of legal requirements about regular publication of transparent reporting by non-governmental pension funds. The results of the study can be used in the future to determine the key areas of further development of the pension systems in Ukraine and other the countries with insufficient pension systems requiring further reformation.

Ключові слова: пенсійне забезпечення; пенсійні система; зарубіжні практики; пенсійні плани; реформування; пенсії.

Key words: pension provision; pension system; foreign practices; pension schemes; reforms; pensions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Система пенсійного забезпечення становить невід'ємну та надважливу складову системи соціального забезпечення населення. Саме тому побудова ефективної пенсійної системи є одним із пріоритетних, але в той же час непростих завдань держави в контексті соціального захисту населення більшості країн світу. Особливої уваги побудова ефективної системи пенсійного забезпечення набуває в умовах посиленого впливу на пенсійні системи таких чинників як: старіння нації через низьку народжуваність, зростання середнього очікуваного терміну життя населення, відсутність фінансових ресурсів для фінансування ризику старіння, інфляція тощо.

Діюча система пенсійного забезпечення в Україні була започаткована у 2004 році прийняттям Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про недержавне пенсійне забезпечення". Ці два документи засвідчили створення пенсійної системи України, яка базується на трьох рівнях, проте практичне впровадження другого рівня пенсійної системи так і не було реалізовано. Питання побудови ефективної системи пенсійного забезпечення в Україні залишається відкритим і набуває особливої гостроти в умовах соціально-економічної кризи в країні, яка характеризується високим рівнем безробіття, відтоком робочої сили, відсутністю ефективних інструментів заощадження коштів, низьким рівнем фінансової грамотності суспільства і, як наслідок, низькою інвестиційною активністю. Отже, поточна пенсійна система вимагає впровадження фундаментальних реформ, удосконалення

законодавства та прискореного розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення.

З метою окреслення векторів розвитку пенсійної системи України на сучасному етапі і на довгострокову перспективу необхідно дослідити іноземний досвід побудови пенсійних систем, визначити країни з найбільш успішними пенсійними системами, виокремити особливості їх функціонування. Окремої уваги вимагає критичний огляд підходів до побудови ефективних систем пенсійного забезпечення, а також визначення основних напрямів реформ, які були впроваджені в провідних країнах протягом останніх років.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Світова наукова думка щодо становлення систем пенсійного забезпечення представлена в роботах багатьох вчених. Особливості формування та функціонування пенсійного забезпечення висвітлено в роботах таких економістів як Базилевич В. Д., Березіна С.Б., Василик О.Д., Васьківська К. В., Петрушка О. В., Пікус Р.В., Приказюк Н. В., Руська Р. В., Третяк Д.Д., Хемій А. С. Серед іноземних науковців зазначена проблема досліджувалася такими вченими як Анспач Д., Арза К., Джонсон П., Гулемард А.М., Гунстерен Х., Квадагно Дж., Кохлі М., Майлз Дж., Рейн М., Шлуді М. та інші.

Напрями та можливості реформування системи пенсійного забезпечення знайшли відображення в роботах Васьківської К. В., Данилюк О. І., Лондар С. Л., Лондар Л. П., Пікус Р.В., Третяк Д. Д., Хемій А. С., Гулемард А.М., Гунстерен Х., Кохлі М., Рейн М.

Пікус Р.В., Третяк Д. Д., Хемій А. С., Квадагно Дж., Майлз Дж. присвятили свої праці визначенню переваг та недоліків існування системи недержавного пенсійного забезпечення як частини національної пенсійної системи.

Проблематика вдосконалення взаємодії суб'єктів пенсійного забезпечення в умовах фінансового ринку висвітлена в роботах Лондар С. Л., Лондар Л. П., Пікус Р.В., Хемій А. С.

Пропозиції щодо збереження реальної вартості активів пенсійних фондів в довгостроковій перспективі та способи нарощення дохідності пенсійних вкладень висвітлювали в своїх роботах Березіна С., Руська Р. В., Пікус Р.В., Туманова О. А., Хемій А. С.

Особливості становлення системи системи пенсійного забезпечення в розвинених країнах виокремлюють і розкривають в наукових працях Білецька Г., Петрушка О. В., Шулюк Б. С., Пікус Р.В., Хемій А. С., Арза К., Кохлі М., Квадагно Дж., Майлз Дж.

В сучасних умовах вплив зовнішніх чинників на системи пенсійного забезпечення посилюється та набуває нових рис. Отже, наукова проблематика формування систем пенсійного забезпечення набуває особливої актуальності з точки зору можливостей імплементації кращих її зарубіжних практик в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статі є узагальнення практик щодо формування систем пенсійного забезпечення в економічно розвинутих країнах для визначення ключових напрямів їх реформування на сучасному етапі та в перспективі.

Завдання:

1. Визначити основні історичні аспекти формування систем пенсійного забезпечення у світі.

2. Охарактеризувати загальний підхід до структурування систем пенсійного забезпечення.

3. Виокремити та охарактеризувати основні пенсійні схеми, що використовуються в межах кожного із рівнів систем пенсійного забезпечення.

4. Визначити найбільш успішні практики побудови систем пенсійного забезпечення та охарактеризувати їх.

5. Узагальнити основні напрями реформування систем пенсійного забезпечення, що впроваджуються або планують впроваджуватись в економічно розвинутих країнах.

6. Визначити можливість імплементації кращих зарубіжних практик реформи системи пенсійного забезпечення в Україні.

Інформаційну базу дослідження становили наукові статті вітчизняних та іноземних науковців, що стосуються теми пенсійного забезпечення, аналітичні записки та дослідження, звіти міжнародних організацій та консалтингових компаній.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальна концепція пенсійного забезпечення населення виникла ще у Давньому Римі — у I столітті таку ідею реалізував Юлій Цезар, впровадивши державне забезпечення для колишніх військових. Втім, на той момент таке забезпечення носило не соціальний характер, а надавало відповідного статусу тим, хто отримував такі привілеї від держави. Так, держава забезпечувала землею та грошовими коштами громадян після завершення державної або військової служби [1].

Становлення сучасних систем пенсійного забезпечення населення розпочалось у другій половині XIX ст. Першими країнами, що впровадили пенсійні системи на державному рівні стали Німеччина та Данія. Практики цих країн у наступні кілька десятиліть були впроваджені і серед решти європейських країн [1].

Німецька пенсійна система була започаткована Отто фон Бісмарком у 1889 році. В основу даної системи було закладено принцип солідарності, а розмір виплат базувався на доходах, пов'язаних із трудовою діяльністю. Загалом, німецька пенсійна система носила розподільний характер та була націлена, в першу чергу, на збереження соціального статусу працівників після настання пенсійного віку, в той час як данська система була спрямована на підвищення фінансового добробуту населення. У 1891 році у Данії було започатковано систему пенсійного забезпечення, що базувалась на використанні універсальної паушальної ставки, що враховувала рівень добробуту населення. Окрім того, данська пенсійна система передбачала фінансування за рахунок державного бюджету. Обидві пенсійні системи передбачали достатньо високий пенсійний вік (65—70 років) при низькій тривалості життя (в середньому 40—50 років), а також забезпечували мінімальний рівень доходу [3].

Частка населення, що покривалась пенсійним забезпеченням, значним чином зросла після Другої

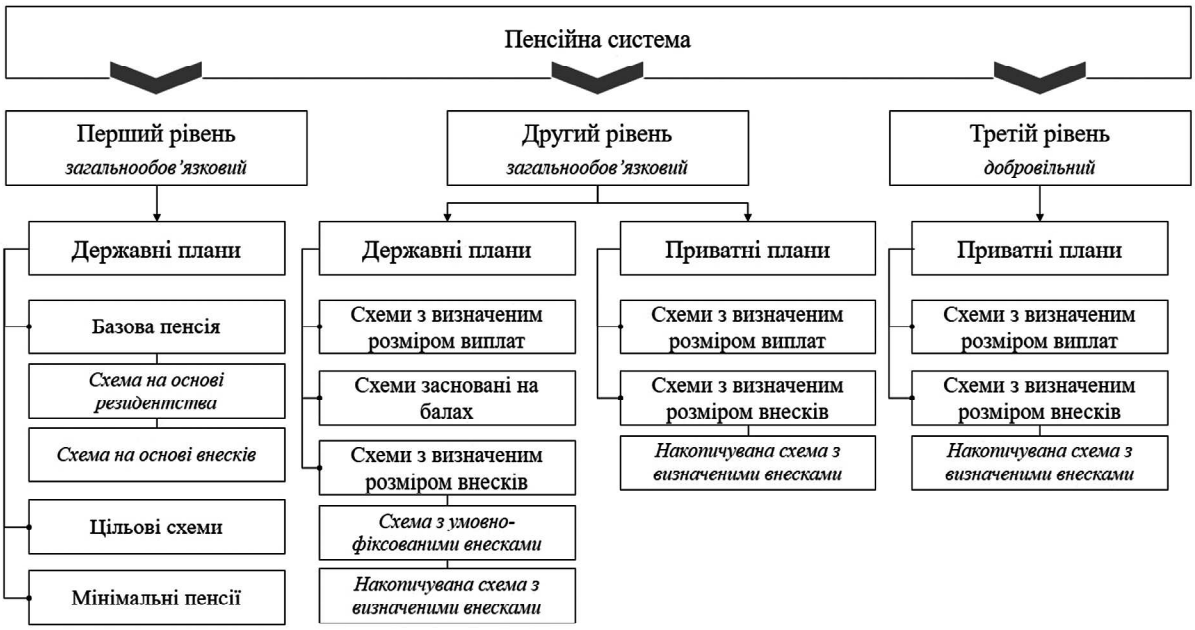

Рис. 1. Структура пенсійних систем у країнах ОЕСР

Джерело: побудовано автором на основі [7].

світової війни, коли перелік професій, що забезпечувались пенсійними виплатами, був розширений та, у більшості країн, став включати всі існуючі професії. У країнах, де функціонували паушальні ставки або допомога нужденним, пенсійне покриття почало зростати. В одних країнах було скасовано систему оцінки нужденності, в других — система пенсійного забезпечувалась додатковими рівнями, зокрема, системою, заснованою на трудовій діяльності та доходах. Також, мали місце випадки впровадження професійних планів пенсійного забезпечення [3]. Загалом, спостерігалась тенденція до збільшення пенсійних виплат, зниження пенсійного віку та впровадження можливості раннього виходу на пенсію. Як результат, роль пенсійного забезпечення в захисті доходів окремих верств населення зростає та стає інструментом індустріальних перетворень та боротьби з безробіттям [4].

Економічне зростання протягом 1950—1960х років, а також переважання молоді у структурі населення, сприяло тому, що пенсії почали ставати повноцінним джерелом заміни постійного доходу. Таким чином, пенсія стає повністю інституційним явищем [3]. В той же час зростання тривалості життя населення та рівень дожиття населення до 60-ти років та значне скорочення частки зайнятого населення у віці більше 60-ти років сприяли необхідності розширення витрат системи пенсійного забезпечення. Так, у період з 1960-х 1990-ті роки витрати держав Європи на підтримку пенсійної системи зросли в 2—4 рази [3].

Після досягнення значних позитивних результатів діяльності пенсійних систем у 1960-х-1970-х роках, економічна та демографічна ситуація почала поступово змінюватись, що в свою чергу посилювало тиск на пенсійні системи, а також сприяло необхідності пошуку шляхів підвищення стійкості пенсійних систем у всьому світі.

В сучасному світі пенсійні системи кожної країни мають свої особливості, проте в загальному підході можна виокремити декілька універсальних рівнів, які формують структуру пенсійних систем в світовій практиці [5]:

— Нульовий рівень — загальна програма соціального захисту, що спрямована на покриття мінімальних потреб населення та подолання бідності зокрема. Прикладом такої програми є пенсійний план Канади (The Canada Pension Plan).

— Перший рівень — загальнообов'язкове пенсійне забезпечення, що функціонує на засадах солідарності та передбачає здійснення пенсійних виплат за рахунок внесків поточного зайнятого населення. Програма в першу чергу спрямована на забезпечення потреб населення з низьким рівнем доходів та фінансової грамотності, а також на покриття ризиків фінансових ринків. Прикладом такої програми є система соціального страхування США, Пенсійний фонд України.

— Другий рівень — загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення, в рамках якого пенсійні виплати формуються за рахунок коштів, накопичених громадянами протягом трудової діяльності на окремому особистому рахунку. В залежності від законодавчих норм окремої країни, на другому рівні можуть використовуватись державні, корпоративні і приватні пенсійні плани. Прикладом такої програми є пенсійний план 401(k) в США.

— Третій рівень — недержавне накопичувальне пенсійне забезпечення, в рамках якого учасники системи можуть добровільно формувати пенсійні заощадження у корпоративних та приватних пенсійних планах, а також інвестувати у програми страхування життя та індивідуальні ощадні плани додатково до загальнообов'язкових систем. Прикладом такої програми є індивідуальний пенсійний рахунок (individual retirement account (IRA)) в США.

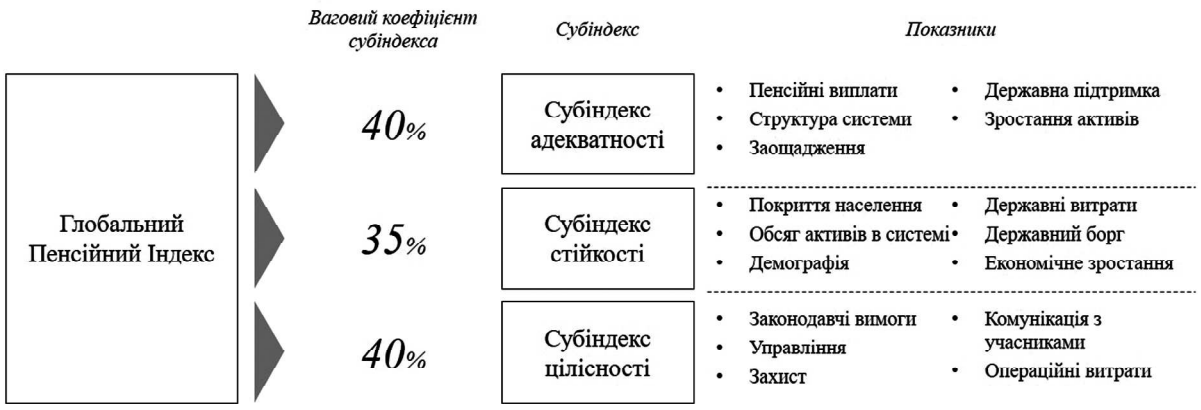

Рис. 2. Складові Глобального Пенсійного Індексу

Джерело: побудовано автором на основі [8].

— Четвертий рівень — рівень пенсійної системи, що покриває усі неофіційні інструменти пенсійного забезпечення, наприклад, офіційні соціальні програми підтримки родин, охорони здоров'я, а також інші індивідуальні фінансові і нефінансові активів, зокрема, надання права власності на житло та зворотна іпотека, тощо.

Незважаючи на те, що виділяють 5 рівнів пенсійних систем, більшість науковців фокусуються на дослідженні так званого "триногого табурета": першому, другому та третьому рівнях, оскільки саме вони є основними в пенсійних системах більшості країн [6]. Саме тому, у нашому дослідженні ми фокусуємось саме на цих трьох складових.

Слід зазначити, що Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) також розглядає три рівні пенсійних систем у країнах-членах організації (Рис. 1). Розглянемо типи пенсійних планів, що надаються в рамках кожного рівня.

На першому рівні ОЕСР розглядає три типи пенсійних схем: базові схеми, цільові схеми та мінімальна пенсія [7].

Базові пенсії в країнах ОЕСР призначаються за одним з двох критеріїв: резидентством або здійсненням внесків до пенсійної системи. Таким чином, рівень пенсійних виплат може залежати від кількості років проживання у конкретній країні або обсягу внесків до пенсійної системи, що здійснювались протягом трудової діяльності, при цьому відсутня залежність від рівня заощаджень, накопичених під час працездатного віку [7].

У семи країнах ОЕСР впроваджено базову пенсію за місцем проживання для майбутніх пенсіонерів, а у дев'яти країнах — базову пенсію на основі внесків. В той же час такі країни як Норвегія та Швеція навпаки замінюють базові схеми на так звані цільові схеми, які передбачають перевірку матеріального становища [7].

Для того, щоб мати право на отримання пенсії за цільовими схемами, учасник схеми повинен також відповідати критеріям резидентства, але в той же час розмір пенсійної виплати визначатиметься в залежності від обсягу доходів, отриманих з інших джерел. Таким чином, пенсіонери, які мають менший обсяг активів та не отримують доходи з інших джерел, отримуватимуть більші пенсійні виплати порівняно з більш забезпеченими учасниками. В цілому, всі країни мають подібні механізми в рамках систем соціального забезпечення, проте варто відзначити, що у 9 країнах ОЕСР участь у цільових схемах можуть брати працівники з дуже низькими доходами (30% від середнього рівня) [7].

Під мінімальними пенсіями мається на увазі мінімум пенсії на основі внесків або всіх схем разом. Мінімальна пенсія наразі визначається у 17 країнах ОЕСР, проте дана практика в процесі припинення у Чилі та Італії [7]. Мінімальна пенсія визначає або загальний обсяг пенсійних внесків, які учасник пенсійної схеми буде отримувати протягом життя, або визначається за рахунок мінімальних пенсійних ставок для розрахунку щорічних виплат осіб з низьким рівнем доходу.

Розглянемо види схем, що доступні в країнах ОЕСР на другому та третьому рівнях пенсійної системи. Варто відзначити, що серед країн ОЕСР лише в Ірландії та Новій Зеландії відсутній другий рівень пенсійної системи, а також поступово від нього відмовляється Велика Британія.

Як правило, в рамках державних пенсійних розподільних систем майбутні пенсіонери отримуватимуть пенсійні виплати згідно схем з визначеним розміром виплат: така практика характерна для 17 країн ОЕСР. В інших 10 країнах згідно схем з визначеним розміром виплат отримують пенсії поточні пенсіонери, проте для майбутніх поколінь вони були замінені з огляду на виклики для фінансової стійкості. Приватні професійні пенсійні плани є обов'язковими або квазі-обов'язковими (тобто такими, що є обов'язковими згідно з колективними договорами) лише в трьох країнах ОЕСР: Ісландії, Нідерландах та Швейцарії. Розмір пенсійних виплат залежить від кількості років сплати внесків, ставок нарахування та індивідуального пенсійного доходу [7].

Іншим видом пенсійних планів є схеми засновані на балах. Суть даного підходу полягає в тому, що працівники отримують пенсійні бали на основі свого заробітку протягом здійснення професійної діяльності. Пенсійна виплата розраховується наступним чином: під час виходу на пенсію сума пенсійних балів множиться на розмір пенсійних балів. Прикладами таких схем є професійні схеми у Франції, а також державні плани Естонії, Німеччини, Литви та Словаччини [7].

Накопичувані пенсійні схеми з звизначеними внесками є обов'язковими для майбутніх пенсіонерів у дев'яти

Таблиця 1. Результати оцінки Глобального пенсійного індексу у 2022 році

Оцінка	Значення Індексу	Країна	Опис
A	>80	Ісландія Нідерланди Данія	Першокласна надійна система пенсійного забезпечення, яка забезпечує гідний рівень пенсійних виплат, є стійкою та має високий рівень цілісності
B+	75-80	Ізраїль Фінляндія Австралія Норвегія	Система з надійною структурою та багатьма позитивними характеристиками, яка має окремі зони розвитку, що відрізняє її від систем, що належать до класу A
B	65-75	Швеція Сінгапур Великобританія Швейцарія Уругвай Канада Ірландія Нова Зеландія Чилі Бельгія Німеччина	
C+	60-65	Гонконг США Колумбія Франція Малайзія Португалія Іспанія Об'єднані Арабські Емірати	Система має багато позитивних характеристик, але також має серйозні ризики та/або недоліки, які слід усунути; без усування недоліків ефективність та/або довгострокову стійкість системи може бути порушено
C	50-60	Саудівська Аравія Польща Мексика Бразилія Перу Італія Австрія Південно Африканська Республіка Китай Японія Тайвань Корея	
D	35-50	Індонезія Туреччина Індія Аргентина Філіпіни Тайланд	Система, яка має окремі позитивні характеристики, але також має серйозні недоліки, які необхідно усунути; без усування недоліків ефективність та/або довгострокову стійкість системи може бути порушено
E	<35	–	Пенсійна система відсутня або знаходиться на початкових етапах розвитку

Джерело: складено автором на основі [8].

країнах ОЕСР [7]. Відповідно до цих схем учасники відраховують частину щомісячного доходу на індивідуальний накопичувальний рахунок. Накопичення внесків і інвестиційного доходу формують протягом трудової діяльності пенсійні активи учасника схеми, та перетворюються на пенсійні виплати при виході на пенсію.

Схема з умовно-фіксованими внесками впроваджена у 5 країнах ОЕСР: Італії, Латвії, Норвегії, Польщі та Швеції. Цей тип державних пенсійних розподільних схем також передбачає наявність індивідуальних рахунків у кожного з учасників. Пенсійні активи поточним пенсіонерам виплачуються за рахунок внесків працездатних учасників схем. Обсяг пенсійних виплат при виході на пенсію формується в залежності від обсягу пенсійних внесків, які були сплачені учасником протягом трудової діяльності. Відмінністю від базової пенсії є те, що пенсійні внески учасників обліковуються протягом усього періоду трудового стажу, а до накопичених на умовному індивідуальному рахунку коштів застосовується умовна ставка прибутковості, за рахунок чого імітуються накопичувані пенсійні схеми з визначеними внесками [7]. Даний тип схем є одним із наймолодших типів сучасних пенсійних схем.

Дослідженням найбільш ефективних пенсійних систем займається відома міжнародна консалтингова компанія Mercer, яка разом із Інститутом CFA та Центром фінансових досліджень Монаша проводить щорічне дослідження "The Mercer CFA Institute Global Pension Index". В рамках даного дослідження проводиться оцінка 44 пенсійних систем світу, формується рейтинг та виділяються сильні та слабкі сторони пенсійних систем. У 2022 році до дослідження було включено Португалію, тож станом на 2022 рік дослідження покриває пенсійні системи, що охоплюють близько 65% населення світу [8].

Для оцінювання адекватності, стійкості та цілісності пенсійних систем враховується більше 50 показників, які характеризують стійкість (складає 35% показника), адекватність (складає 40% показника) та цілісність (складає 25% показника) пенсійної системи. Ці субіндекси залишаються незмінними з моменту публікації першого Глобального Пенсійного Індексу в 2009 році.

Складові Глобального Пенсійного індексу представлено на рисунку 2.

Різні вагові коефіцієнти відображають першочергову важливість субіндексу адекватності, який враховує пенсійні виплати, а також характеристики структури пенсійної системи. Субіндекс стійкості оцінює майбутній стан пенсійної системи та враховує різні показники, які впливатимуть на ймовірність того, що поточна система зможе забезпечення пенсійних виплат в майбутньому. Субіндекс доброчесності враховує ряд законодавчих вимог щодо загального управління та функціонування системи, що впливає на рівень довіри громадян кожної країни до своєї системи [8].

Оцінка глобального пенсійного індексу зарубіжних країн за підсумками 2022 року представлена в таблиці 1.

В 2022 році до країн з найвищою оцінкою пенсійних систем увійшло 3 країни: Ісландія, Нідерланди та Данія.

Пенсійна система Ісландії включає наступні складові:

— базову державну пенсію та додаткову пенсії (обидві вони залежать від доходу відповідно до різних правил);

— загальнообов'язкові професійні приватні пенсійні схеми, внесками до яких здійснюють роботодавці та працівників;

— добровільні персональні пенсії.

Незважаючи на найвищу оцінку серед досліджуваних систем пенсійного забезпечення, в країні було рекомендовано зниження відношення рівня боргу домогосподарств до ВВП, а також впровадження механізмів захисту пенсійних інтересів обох сторін у разі розлучення [8].

Система пенсійного забезпечення в Нідерландах складається з фіксованої державної пенсії та квазіобов'язкових професійних пенсійних схем, в рамках яких розмір пенсійних внесків та виплат залежить від рівня доходу учасників. Такі схеми регулюються колективними угодами в залежності від галузі, де працює учасник. Серед зон для покращення виділяють зменшення рівня боргу домогосподарств, збільшення частки працюючих літніх людей для адаптування системи до збільшення очікуваної тривалості життя, а також запровадження пенсійного кредиту для опікунів, а також для тих, хто доглядає за маленькими дітьми [8].

Система пенсійного забезпечення Данії включає наступні складові:

— державну пенсійну схему, яка включає базову пенсію та додаткову пенсію, що залежить від доходу;

— накопичувальну схему пенсійного забезпечення, яка передбачає довічні пенсії;

— обов'язкові професійні пенсійні схеми.

Серед зон для розвитку системи пенсійного забезпечення у Данії виокремлюють необхідність впровадження механізмів захисту інтересів обох сторін у разі розлучення, впровадження обов'язкової загальнодоступної звітності за всіма пенсійними схемами, а також відображення у звітах для учасників схем прогнозованих пенсійних виплат [8].

Загалом, виділяють кілька основних напрямів реформ, що плануються здійснювати в рамках пенсійних систем досліджуваних країн. Одним із ключових напрямів є розробка заходів щодо розширення покриття населення накопичувальними індивідуальними пенсійними схемами. Дане питання є особливо актуальним через те, що є значна частина громадян, які не схильні до свідомих заощаджень в міру невисокого доходу чи низького рівня фінансової грамотності, і будуть брати участь лише у обов'язкових пенсійних схемах чи при автоматичному зарахуванні людини до пенсійної схеми. Варто відзначити, що автоматичне зарахування учасників до стандартних пенсійних схем забезпечує більший рівень покриття населення за рахунок того, що у людини немає потреби глибоко занурюватись у всі деталі роботи пенсійної схеми, тож це не вимагає додаткових зусиль, а доступ до пенсійних продуктів спрощується.

Окремим актуальним напрямом реформ у світі в останні роки є підвищення пенсійного віку з огляду на зростання очікуваної тривалості життя. Такі заходи мають знизити тиск на державні пенсійні схеми. В межах адаптування до зростання очікуваної тривалості життя населення необхідними є заходи щодо підвищення мотивації старшого населення здійснювати трудову діяльність після настання пенсійного віку. Це забезпечило б підвищення рівня пенсійних заощаджень як в рамках пенсійних схем, так і приватних заощаджень, а також знизило рівень залежності населення від державних пенсійних програм, що б позитивно вплинуло на їхній фінансовий добробут.

Необхідними є також заходи щодо зменшення гендерного розриву в пенсійному забезпеченні та пенсійному забезпеченні груп меншин, які існують у багатьох системах пенсійного доходу.

Окремим напрямом підвищення ефективності пенсійних систем у світі є підвищення фінансової грамотності населення з метою нарощування обізнаності в механізмах управління активами, розширення можливостей прийняття рішень щодо інвестиційних стратегій, а також загального розуміння важливості участі у пенсійних схемах.

Одним із найбільш важливих напрямів реформування в рамках пенсійних систем є підвищення якості управління пенсійними фондами, а саме:

— забезпечення безперервності операційної діяльності недержавних пенсійних фондів;

— вдосконалення законодавства щодо регулювання їх діяльності на фінансових ринках;

— вдосконалення інвестиційних стратегій, які б забезпечували гнучке реагування на виклики сучасності;

— забезпечення прозорості діяльності пенсійних фондів, зокрема, визначення вимог щодо розкриття інформації про діяльність пенсійних фондів для поточних та потенційних вкладників.

Таким чином, можна виділити ряд конкретних заходів, що можуть бути впроваджені в Україні задля підвищення рівня ефективності пенсійної системи. Враховуючи значне навантаження на державний бюджет, солідарна система не має об'єктивної можливості забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів. Саме тому постає питання розширення покриття населення накопичувальними пенсійними схемами, відповідно до кращих практик країн з розвинутими пенсійними системами.

Одним із фундаментальних кроків, що матиме позитивний вплив на залучення населення до участі у накопичувальному пенсійному забезпеченні, є підвищення загального рівня фінансової грамотності населення в Україні. З огляду на низький рівень фінансової грамотності, велика частка населення не вміє правильно управляти особистими фінансами. Дана проблема також посилюється з огляду на низький рівень фінансового добробуту населення, що в свою чергу спричиняє низьку схильність населення до формування заощаджень та зацікавленості у пошуку інструментів інвестування. Таким чином, значна частка населення України або не зацікавлена в інвестуванні коштів до накопичувальних пенсійних схем, або не має достатньо інформації стосовно даного питання. Саме тому необхідно розглянути можливість проведення інформаційних та маркетингових заходів щодо особливостей діяльності недержавних пенсійних фондів, зокрема, серед населення молодого віку.

Більш складною, але в той же час і більш ефективною ініціативою, може бути впровадження другого рівня пенсійної системи в України з автоматичним зарахуванням населення до інвестування частини доходу на індивідуальні накопичувальні пенсійні програми. Таким чином, працездатна частина населення автоматично буде ознайомлена з особливостями нако-

пичувальних пенсійних програм та потенційно зможе бути зацікавлена в інвестування у добровільні пенсійні плани.

Іншим пріоритетним питанням є підвищення якості надання послуг недержавними пенсійними фондами. В цьому напрямку ключовими зонами для розвитку є наявність інструментів для здійснення інвестиційної діяльності. Незважаючи на той факт, що протягом останніх кількох років на фондовий ринок України вийшов ряд відомих іноземних компаній, зокрема, Apple, Microsoft, Tesla, Nike, Nvidia [9], інтенсивність функціонування фондового ринку все ще вимагає удосконалення. Розвиток фондового ринку дозволить недержавним пенсійним фондам диверсифікувати інвестиційні портфелі, наростити прибутковість та вільно обирати інвестиційні стратегії в залежності від поставлених цілей. Задля підвищення ефективності та стійкості інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів варто також переглянути частку інвестиційного портфелю, що може бути вкладена у цінні папери іноземних емітентів. Перевагою інвестування на іноземних фондових біржах є те, що стійкість найбільших світових фондових бірж є значно вищою порівняно з локальними фондовими ринками. Таким чином, шляхом часткового здійснення інвестиційної діяльності на іноземних ринках недержавні пенсійні фонди будуть здатні не лише мінімізувати локальні ризики, але також швидше відновити прибутковість діяльності в умовах загальносвітових криз та шоків.

Окремої уваги потребують ініціативи щодо підвищення прозорості діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні. Так, впровадження вимог щодо регулярної публічної звітності недержавних пенсійних фондів з одного боку знизило б недовіру населення України до недержавних пенсійних фондів, підвищило б розуміння інвестиційних стратегій недержавних пенсійних фондів потенційними вкладниками, а з іншого боку — підвищило б якість функціонування недержавних пенсійних фондів, сприяло б нарощенню ефективності діяльності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Сучасні системи пенсійного забезпечення набули розвитку у другій половині XIX ст. Першими країнами, що впровадили пенсійні системи на державному рівні стали Німеччина та Данія, чий досвід активно впроваджувався іншими європейськими країнами протягом наступних кількох десятиліть.

З огляду на демографічну ситуацію, а саме високу частку молодого населення, протягом 1950—1960х років пенсії стали повноцінним джерелом заміни постійного доходу, а витрати держав на утримання пенсіонерів суттєво зросли. Проте вже у 1960-х-1970-х роках тиск на пенсійні системи посилюється під впливом нових демографічних та економічних викликів, що актуалізує питання пошуку шляхів підвищення стійкості пенсійних систем у всьому світі.

Виокремлюють п'ять універсальних рівнів, які формують структуру пенсійних систем у світі, проте більшість науковців фокусуються на дослідженні так званого "триногого табурета": першому, другому та третьому рівнях, оскільки саме вони є основними в пенсійних системах більшості країн.

На першому загальнообов'язковому рівні виділяють три типи державних пенсійних схем, а саме базову пенсію, до якої належать схеми на основі резидентства та схеми на основі внесків, цільові схеми та мінімальні пенсії.

Серед державних планів, що доступні в рамках другого загальнообов'язкового рівня пенсійного забезпечення виділяють схеми з визначених розміром виплат, схеми, засновані на балах та схеми з визначеним розміром внесків.

Серед приватних планів, що надаються на другому та третьому рівнях, розрізняють схеми з визначеним розміром виплат та схеми з визначеним розміром внесків.

Для оцінювання адекватності, стійкості та цілісності пенсійних систем доцільно використовувати Глобальний пенсійний індекс, який враховує більше 50 показників, що характеризують стійкість (складає 35% показника), адекватність (складає 40% показника) та цілісність (складає 25% показника) пенсійної системи.

З урахуванням досвіду реформування систем пенсійного забезпечення розвинених країн доцільно рекомендувати основні напрямки реформування систем пенсійного забезпечення для країн, що розвиваються:

— розробка заходів щодо розширення покриття населення накопичувальними індивідуальними пенсійними схемами;

— підвищення пенсійного віку з огляду на зростання очікуваної тривалості життя;

— запровадження заходів для зменшення гендерного розриву в пенсійному забезпеченні та пенсійному забезпеченні груп меншин;

— підвищення фінансової грамотності населення;

— удосконалення якості управління пенсійними фондами.

Для українських перспектив формування ефективної системи пенсійного забезпечення рекомендовано ряд ініціатив, зокрема, щодо розширення покриття населення накопичувальними пенсійними схемами, а також стосовно підвищення якості діяльності недержавних пенсійних фондів:

— підвищення загального рівня фінансової грамотності населення;

— проведення інформаційних та маркетингових заходів щодо особливостей діяльності недержавних пенсійних фондів, особливо серед населення молодого віку;

— впровадження другого рівня пенсійної системи;

— підвищення інтенсивності діяльності на фондовому ринку України, а також залучення більше іноземних емітентів цінних паперів;

— перегляд частки інвестиційного портфелю, що може бути вкладена у цінні папери іноземних емітентів, ведення діяльності на іноземних фондових ринках;

— впровадження вимог щодо регулярної публічної звітності недержавних пенсійних фондів.

Література:

1. Пенсійна система України. Національний банк України. https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiina_systema_ukrainy.html

2. Хемій, А. С. Еволюція поглядів на систему пенсійного страхування у світі. Страховий ринок України в умовах циклічності фінансово-економічних криз: оцінка тенденцій та перспективи розвитку: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. студ., аспірантів, молод. вчених [м. Тернопіль, 20 квіт. 2017 р.] / уклад. В. В. Костецький, Т. В. Письменна; відп. за вип. О. В. Кнейслер. — Тернопіль: ТНЕУ, 2017. — С. 27—28.

3. Пікус Р. В., Хемій А. С. Реформування систем пенсійного страхування країн Західної Європи. https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/1272/1022

4. Kohli, M. Time for retirement: comparative studies of early exit from the labor force / M. Kohli, M. Rein, A. M. Guillemard, van H. Gunsteren. -Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1991.

5. Pension Pillar. https://www.investopedia.com/terms/p/pensionpillar.asp

6. What Is the Three-Legged Stool? Investopedia. https://www.investopedia.com/ask/answers/09/three-legged-stool-retirement.asp

7. Pensions at a Glance. OECD. https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/66b65776-en.pdf?expires=-1676497132&id=id&accname=guest&checksum=-03BCCC373737E96C49F07DC154C948AC

8. Mercer CFA Institute Global Pension Index 2022. Mercer. https://www.mercer.com/content/dam/mercer/attachments/private/gpi/gl-2022-global-pension-index-full-report.pdf

9. Цінні папери іноземних емітентів, допущених до обігу в Україні. НКЦПФР. URL: https://www.nssmc.gov.ua/register/litsenzuvannia-ta-reestratsiia/tsp-inozemnykh-emitentiv/

References:

1. National Bank of Ukraine (2023), "Pension system of Ukraine", available at: https://knpf.bank.gov.ua/uchasnykam/baza_znan/pensiina_systema_ukrainy.html (Accessed 25 Feb 2023).

2. Khemij, A.S. (2017), "Evolution of views on the pension insurance system in the world", Strakhovyj rynok Ukrainy v umovakh tsyklichnosti finansovo-ekonomichnykh kryz: otsinka tendentsij ta perspektyvy rozvytku: zb. tez dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf. stud., aspirantiv, molod. vchenykh [The insurance market of Ukraine in conditions of cyclical financial and economic crises: an assessment of trends and prospects for development: a collection of abstracts of reports of the All-Ukrainian scientific and practical conference of students, postgraduates, young scientists], TNEU, Ternopil', Ukraine, pp. 27—28.

3. Pikus, R.V. and Khemij, A.S. (2017), "Reforming of pension insurance system of countries of Western Europe", available at: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/1272/1022 (Accessed 25 Feb 2023).

4. Kohli, M. Rein, A.M. Guillemard, M. Gunsteren, van H. (1991), Time for retirement: comparative studies of early exit from the labor force, Cambridge University Press, Cambridge/New York.

5. investopedia (2023), "Pension Pillar", available at: https://www.investopedia.com/terms/p/pensionpillar.asp (Accessed 25 Feb 2023).

6. Investopedia (2023), "What Is the Three-Legged Stool?", available at: https://www.investopedia.com/ask/answers/09/three-legged-stool-retirement.asp (Accessed 25 Feb 2023).

7. OECD (2019), "Pensions at a Glance", available at: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/66b65776-en.pdf?expires=1676497132&id=id&accname=guest&checksum=03BCCC373737E96C49F07DC154C948AC (Accessed 25 Feb 2023).

8. Mercer (2022), "Mercer CFA Institute Global Pension Index", available at: https://www.mercer.com/content/dam/mercer/attachments/private/gpi/gl-2022-global-pension-index-full-report.pdf (Accessed 25 Feb 2023).

9. National Securities and Stock Market Commission (2023), "Register of Securities of Foreign Issuers Admitted to the Circulation in Ukraine", available at: https://www.nssmc.gov.ua/register/litsenzuvannia-ta-reestratsiia/tsp-inozemnykh-emitentiv/ (Accessed 25 Feb 2023).

Стаття надійшла до редакції 06.03.2023 р.

АГРОСВІТ

www. agrosvit. info

Передплатний індекс: 23847

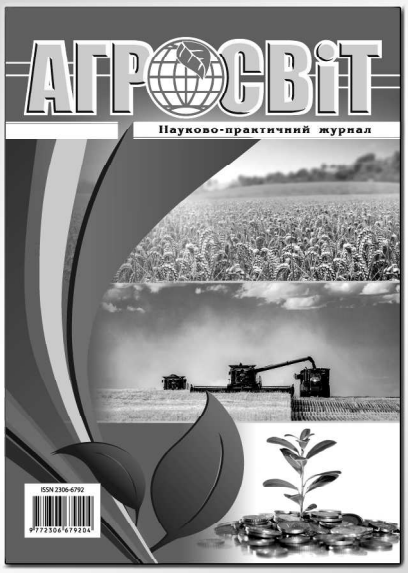

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292